

“ФАРҒОНА ВОДИЙСИ МИЛЛИЙ САНЪАТИМИЗГА БЕШИК БЎЛГАН ЮРТ”

Султонали Маннопов

Ўзбекистон республикаси халқ артисти, профессор,
Фарғона давлат университети вокал ва чолғу
ижрочилиги кафедраси мудири,
Турон фанлар академияси академиги,
Ўзбекистон композиторлар ва бастакорлар уюшмаси аъзоси.

АННОТАЦИЯ

Мазкур тадқиқот жараёнида Фарғона миллий санъатининг ўзига хослиги, муסיқа санъат ва унинг тарихий жараёни, фарғона водийсининг бастакорлари ва хонандалари ҳақида фикрлар баён этилган.

Калит сўзлар: миллий санъат, “Шашмақом”, “Чормақом”, “Ҳофиз”.

АННОТАЦИЯ

В ходе данного исследования высказывались мнения об уникальности национального искусства Ферганы, музыкального искусства и его исторического процесса, композиторов и певцов Ферганской долины.

Ключевые слова: национальное искусство, «Шашмаком», «Чормаком», «Хафиз».

ABSTRACT

In the course of this research, opinions were expressed about the uniqueness of the national art of Ferghana, music art and its historical process, composers and singers of the Ferghana valley.

Key words: national art, "Shashmaqom", "Chormaqom", "Hafiz".

КИРИШ

Халқимиз мустақиллигимизнинг 31 йиллик қутлуғ тўйини катта шодиёналар билан кутиб олди. Виложларда, туманларда, маҳаллаларда, ҳар бир хонадонда бу қутлуғ байрам шукуҳи қалбларимизни завқ – шавққа тўлдириб, унутилмас дақиқаларни ҳада этди. Мухтарам Президентимиз томонидан барпо этилган мухташам Янги Ўзбекистон боғида бўлиб ўтган тадбир айниқса санъатимизни бугунги кундаги ривожини жаҳонга кўз – кўз қилгулик даражада юқори савияда ўтганлигига Янги Ўзбекистонда маданиятимиз ва санъатимиз янги босқичга қадам қўйганлигига барчамиз гувоҳ бўлдик. Хорижий меҳмонлар ҳам буни тан олмоқдалар. Ҳар бир халқда бўлганидек ўзбек халқининг санъати бугунги кунда ўзининг серқирра

йўналишлари билан жаҳон сахналарида намоён бўлмоқда. Албатта миллий санъатимиз ўзининг тарихий ривожланиши жараёнларида синовли даврларни, тарихнинг барча босқичларини босиб ўтганлиги ҳеч кимга сир эмас.

Икки дарё оралиғи Моварауннаҳр деб аталмиш қадимий муборак заминда мусиқа маданияти ва ижрочилик санъати ўзининг серқирра кўринишлари билан жилоланиб келган. Ушбу фикрларга суянган ҳолда, шундай хулоса қилиш мумкинки, тарихий шароитда мусиқий ижрочилик санъатимиз сайқалланган кўринишлари билан жилоланиб келган. Кейинчалик халқнинг этник жойлашиши, яшаш шароитлари, турмуш тарзига қараб уларнинг турлича маданий ривожланиш даврига асосланиб мақом йўллари ва бастакорлик санъати ижрочилик услублари ўз ўрнини топганлиги эҳтимолдан холи эмас. Натижада XVIII асрга келиб Бухоронинг “Шашмақом” и (олти мақом) “Бузрук”, “Рост”, “Наво”, “Дугоҳ”, “Сегоҳ”, “Ироқ” мақомлари ўзининг наср ва мушкilot қисмлари билан ривожланган бўлса, Хоразмнинг 6,5 мақоми айтим ва чертим йўллари билан ижро этиб келинган. Фарғонанинг “Чормақом” и, (Тўрт мақом), “Дугоҳ Хусайний” “Чоргоҳ” “Шахнози Гулёр” , “Баёт” йўлларининг савти ва тароналари билан жилоланиб, ижро этиб келинган. Халқ санъатининг улкан билимдони устоз Юсуфжон қизик Шакаржонов : “Миллий мусиқа санъатимиз бамисоли бир дарахт бўлиб, унинг томири Хоразм, танаси Бухоро, мевалари Фарғонадир” , - деб таърифлаган эканлар. Устознинг бу сўзларида катта маъно ётади. Шу тариқа Фарғона водийсининг мусиқа ижрочилиги ва ҳофизлик санъати ўз услуби, таниқли ижрочилари томонидан ижро этилиб халқимизнинг маънавий бойлигига айланиб келган. Шу билан бирга Фарғона ижро йўлларининг таъсири орасида юзага келган Тошкент ижрочилик услуби кўшилган ҳолда Фарғона – Тошкент ижро йўллари деб юритилади. Дарҳақиқат бу икки ижро йўлини бир – биридан ажратиб бўлмайди. Фақат бир – бирини тўлдириб туради ва яхлит ижро сифатида намоён бўлади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Сўнгги асрларда Фарғона водийсида юзлаб улуғ санъаткорлар етишиб чиқдилар. Бастакорлик, хофизлик созандалик борасида ўзларининг мактабларини яратиб миллий мусиқамизга беназир хиссаларини қўшдилар.

Азалдан Фарғона водийси деганда Фарғона, Андижон, Намангандан ташқари Тожикистон республикасининг Сўгд вилояти, Хўжанд шаҳри, Қирғизистон республикасининг Ўш Жалолобод, ҳозирги Баткен вилоятлари тушунилади. Юқоридаги номлари келтирилган худудларда яшаб ижод қилган

устоз санъаткорлар водий санъатининг ривожига баравар хисса қўшганлар. Шунинг учун бу анъана устозлардан мерос бўлиб келган.

Фарғона водийсида ҳофизлик санъати азалдан муқаддас саналган. “Ҳофиз” - арабча сўз бўлиб “ёдда сақламоқ” маъносини англатади. Водийнинг дарвозаси саналмиш Хўжанд шаҳрида ўз даврида Содирхон ҳофиз Бобошарифов, Зоҳирхон ҳофиз, Сулаймон ҳофиз, ота – бола Мирсолих, Мирабдулла, Мирфаёқ, сингари донгдор ҳофизлар яшаб ижод қилганлар. Содирхон ҳофиз ўзининг “Содирхон ушшоқи” ашуласи билан донг таратиб водий ҳофизларига устозлик қилган. Хатто машҳур ҳофиз Жўраҳон Султонов устоз хузурига бориб 2 йил давомида шогирдлик вазифасини бажарган экан. Бешариқлик Хамроқул қори Тўрақулов (1873 - 1943) катта ашулани пири хисобланган.

Исфаралик Мадумар ҳофиз (1884 - 1935) ўз даврида Қўқон ижрочилик мактабига асос солган. Асл исми Худойберди бўлган улуғ устоз (1826- 1910) “Зебо пари” таҳаллуси билан машҳур бўлган. Унинг машҳурлигини бугунги кунда “Наво” каналида кўрсатилаётган “Зебо пари” кўрсатувини мисол қилиш мумкин. Фарғона – Тошкент ижрочилиги мактабининг улуғ намоёниси Мулла Тўйчи Тошмухаммедов (1868 - 1943) ўз даврида “Баётлар” лар, “Гирья I-II”, “Гулёри Шахноз” сингари мумтоз ашулаларни пластинкалар орқали халққа етказган. (1905 йил “Роберт кенц” фирмасида чиққан пластинкаси камина архивида сақланади). Самарқандлик машҳур ҳофиз Хожи Абдулазиз Абдурасулов (1852 - 1936) ҳам Фарғона – Тошкент мактабига мойил “Гулузорим”, “Бозиргоний”, “Самарқанд ушшоқи” ижролари билан машҳур бўлган. Фарғона водийсига қайтадиган бўлсак, ҳар бир вилоятда ўзига хос ижро услубини гувоҳи бўламиз. Андижон вилоятида таваллуд топган Ортиқхўжа Имомхўжаев, Беркинбой Файзиев, Мўйдин хожи Нажмиддинов, Мўминхожи ҳофиз, Ашурали ҳофиз, Мирза Қосим ҳофиз, Умрзоқ полвон Сайдалиев, Одилжон Юсупов, Фаттоххон Мамадалиев, Очилхон Отахонов, Толибжон Бадинов, Юнусқори Юсупов сингари ҳофизлар ўз даврида машҳур бўлганлар.

Наманган ҳофизлик мактабининг намоёндалари Жалолхон Ҳофиз, Муҳаммаджон ҳофиз Раҳим Азизов, Абдулла тароқ, номларини келтириш мумкин. Санъатнинг барча йўналишлари борасида водийда Марғилон мактаби алоҳида ўринга эга. Халқ орасида “Куй Андижонда яратилади, Марғилонда ижро этилади” деган машҳур ибора юрар экан. Жиззах заминида таваллуд топган Ўзбекистон халқ ҳофизлари Эсон Лутфуллаев, Орифхон Хотамовлар ҳам Фарғона мактабидан баҳраманд бўлганлар. Машҳур устоз санъаткор

Юсуфжон қизик Шакаржонов (1869-1959) бутун водий санъаткорларини устози бўлган. Ҳофиз, созанда, раққос, қолаверса Юсуф қизик номи билан машхур бўлиб, юзлаб қизикчи аскиячи шогирдларга устозлик қилган. Санъат луғатига қизикчи, аския, латифа, луфт, роббия, тутол, ҳикоя, муқаллид сингари услубларни киритган. Матҳолик қизик, Зокир Эшон, Саъди Махсум, Охунжон қизик, Эрка қори, Мамаюнус, Турсунбува, Комил қори, Пўлат қизик, Ака Бухор, Хожи Сиддик, Теша қизик, Мухиддин Дарвишев, Зайнобиддин Юсупов, Мадаминжон Юсуповлар устоз мактабидан баҳраманд бўлганлар. Ўзбек миллий цирк санъатини ташкил этишга катта хисса қўшган. Рус цирки устаси Юпатов, Италия сеҳргари Колиостро, чавандоз Безано билан ҳамкорлик қилиб Европа бўйлаб ва Хитой давлатларида томошалар кўрсатган. Унинг номи ўзбек санъатида мустаҳкам ўрин олган.

Марғилон мактабининг улуғ намоёндалари Мадали ҳофиз Рахматилло ўғли (1867-1930), Болтабой Ражабов (1878-1960), Мамадбобо Сатторов (1885-1969), Акбар Хайдаров (1893-1964), Жўраҳон Султонов (1893-1965), Маъмуржон Узоқов (1904-1963), Солижон Хошимов (1898-1994) сингари улуғ ҳофизларнинг номлари халқимиз юрагидан жой олган. Айниқса Жўраҳон Султонов ва Маъмуржон Узоқовларнинг номлари ўзбек кўшиқчилиқ санъатида алоҳида ўрин тутуди. Уларнинг ҳамнафасликдаги ижодлари киноленталардан жой олган. Кўшиқчилиқ санъатида яна бир машхур ҳонанда Ўзбекистон халқ артисти Таваккал Қодиров (1926-1996) “Ўзбекистон булбули” деган халқ эътирофига сазовор бўлган. Ҳозиргача халқимиз унинг кўшиқларини севиб тинглашади. Устоз ҳофиз Расулқори Мамадалиев ўзининг алоҳида мактабини яратганлиги билан машхурдир. Ўзбекистон халқ ҳофизлари Қобилжон Юсупов, Махмуджон Тожибоев (1928-1976) мақом йўлларини ва замонавий ижро йўлларини эгаллаб ўзларини услубини яратганлар. Водийда Қўқон ҳофизлик мактаби алоҳида кадрланади. Уларни ижро услублари ўзига хос бўлиб, ажралиб туради. Маҳкам Хофиз (1865-1915), Ҳолқора Хофиз (1865-1910), Хамроқул Қори Тўрақул (1872-1943), Эрка Қори Каримов (18880-1954), Шерқўзи Бойқўзиев (1894-1961) сингари устозлар катта ашуланинг пирлари деб тан олинган. Катта ашула ижроси фақат водийда ривожланганлиги билан кадрлидир. Ўзбек миллий бастакорлик санъатига назар солсак ўнлаб улуғ бастакорлар шу заминда таваллуд топганлигини гувоҳи бўламиз. Улар орасида улуғ устоз Тўхтасин Жалиловнинг номи алоҳида жаранглайди. Чунки, устоз XX – аср бастакорлик санъатининг сарбони деб тан олинган. У яратган 36 та мусиқали драма 500 дан ортиқ куй ва кўшиқлар унинг ижодини безаб

туради. Машхур бастакор созандалар Ғанижон Тошматов (1913-1994), Комилжон Жабборов (1914-1975) Мухторжон Муртозаев (1909 - 1994), Ғуломжон Хожикулов (1928-2014) сингари ўнлаб бастакорлар ўзларининг унутилмас асарлари билан мусиқа санъатимизга бебаҳо хисса қўшдилар. Уларнинг ҳар бирлари миллий бастакорлик санъатида алоҳида ўринга эгадирлар. Уларнинг яратган куй ва қўшиқлари бугун ҳам ёш санъаткорларга дастуруламал бўлиб хизмат қилмоқда. Албатта ашула, қўшиқ, куй ва ғазалнинг бирлигидан хосил бўлади. Улуғ ҳофизларимиз ва бастакорларимиз шу муборак заминда таваллуд топган улуғ шоир ва шоирларимизнинг шеър ва ғазалларидан илҳом олган ҳолда ижод қилганлар. Водийда таваллуд топган, Амирий, Хазиний, Муқимий, Фуркат, Завқий, Собир Абдулла, Чархий, Чустий, домлаларнинг ғазаллари мумтоз ижроларимизда асосий ўрин эгаллайди. Айниқса, уларнинг ғазаллари Жаҳон отин Увайсий, Нодирабегим ғазаллари, шеърят гулшанини бегаб туради ва мумтоз ижроларимизда ўз ўрнини бермай келади.

Фарғона водийсида ривож топган яна бир санъат дурдонаси борки, бу театр санъатидир. Водийнинг отахон театрларидан бўлмиш Андижон, Фарғона, Наманган, Қўқон мусиқали драма театрлари салкам бир асрдан буён республика театрлари орасида олдинги сафда ижод қилиб келишади. Бу масканларда минглаб истеъдодлар юзага чиқди. Улуғ санъаткорлар етишиб чиқдилар. Ўзбекистон халқ артистлари Андижон театридан Аббос Бакиров, Қамара Бурнашева, Айсар Иброхимов, Жалил Рахимов, Хадича Аминова, Малоҳат Исақова, Фарғона театридан Солижон Аҳмедов, Зунун Мадалиев, Яхёхон Маматхонов, Муроджон Аҳмедов, Жалолхон Охунов, Хафизахон Иброҳимова, Ёркиной Хатамова, Наманган театридан, Мухридин Мансуров, Собир Рахмоний, Мукаррама Азизова, Маматхон Убайдуллаев, Турсуной Мамедова, Хабиба Охуова, Камолиддин рахимов, Ўринбой Нуралиев, Қўқон театридан Занжирали Мирзатов, Раҳимахон Мазохидова, Рашидхон Содиқов, Шарофатхон Убайдуллаева сингари машхур артистлар билан бир қаторда ўнлаб хизмат кўрсатган артистлар ва талантили театр фидоийлари театр санъати ва кинодаги образлари билан халқимиз эътирофига сазовор бўлдилар.

Фарғона водийсида таваллуд топиб, пойтахтда ишлаб жаҳон миқёсида донг таратган улуғ санъаткорлар Тамарахоним, Мукаррамахоним Турғунбоева жаҳоннинг 70 дан ортиқ давлатларида ўзбек рақс санъатини намоиш қилдилар. Уларнинг рақс ва яллалари орқали жаҳон аҳли ўзбек санъатидан бахраманд бўлдилар. Ўзларининг бетакор образлари билан барчани лол қолдирган

Лутфихоним Саримсоқова, Наби Рахимов, Машрабжон Юнусов, Сора Эшонтўраева ўзбек опера санъатини ва давлат филармониясини ташкилотчиси Мухиддин Қори Ёқубов, Боборахим Мирзаев, Саодат Қобулова сингари улуғ санъат дарғалари, ўзбек санъат тарихида ўчмас из қолдирганлар. Бугунги кунда ҳам ижодларини давом эттираётган Ёқуб Аҳмедов, Эркин Комилов, Меҳри Бекжонова сингари сахнамиз юлдузлари ҳамда яқинда вафот этган талантли актёр Мирза Азизоа ҳам шу заминда таваллуд топганлар. Замонавий хонандалик санъатида ўз ўрнига эга бўлган Ўзбекистон халқ артистлари Шерали Жўраев, Юлдуз Усмонова, Зулайхо Бойхонова, Гулсанам Мамазоитова сингари кўшиқчилигимиз юлдузлари изидан минглаб ёш исътедодлар ижод қилмоқдалар. Бироз чекиниш қилиб яна бир мисолни келтириш мумкин. 1926 йилда Марғилон шаҳрида Мухиддин Қори Ёқубов раҳбарлигида биринчи ўзбек давлат миллий этнографик ансамбли ташкил этилган. Бу ансамблга бутун водийдан Юсуфжон қизиқ Шакаржонов, Тўхтасин Жалилов, Жўраҳон Султонов, Маъмуржон Узоқов, Рустам Меҳтар, Ориф Гармон сингари 50 дан ортиқ таниқли санъаткорлар таклиф қилинган. Бу ансамбл узоқ йиллар фаолият кўрсатиб Республикамиз ва собиқ иттифоқнинг ўндан ортиқ шаҳарларида гостролда бўлишган. Яқунловчи концертни Москва шаҳрида Большой театрда ўтказиб, Москваликларни эътирофига сазовор бўлганлар. Ўша даврда Марғилон – Ўзбек санъатининг бешиги деб эътироф этилган. Шундай савол туғилади: Нега бу ансамбл ўша даврдаги пойтахт Самарқандда эмас, Тошкентда эмас, айнан Марғилонда ташкил қилинганлиги билан диққатга сазовордир. Бугунги кунда эса Марғилон шаҳрида шу анъана давом эттирилиб Республикада биринчи бўлиб давлат мақом театри ташкил этилди. Бу жамоа мувафақиятли ижод қилмоқда.

ХУЛОСА

Шундай фикр туғилади. Фарғона водийси заминида бунчалик дунёга ва Республикамизга машхур санъаткорлар таваллуд топиб, водий доврўғини, оламга ёйганлар. Чунки, тарихан маданият ўчоғи хисобланган водийдаги давом этиб келаётган анъана бугунгача давом этмоқда. Иккинчи сабаб, водий ўзининг сўлим табиати, зилол сувлари, дарё ва сойлари, ширин – шакар мевалари ва серфайз одамлари билан машхур бўлган. Қолаверса бу қутлуғ заминда таваллуд топган Бурхониддин Марғилоний, Махдуми Аъзам Косоний, Захириддин Мухаммад Бобур, Боборахим Машраб, Хожаназар Хувайдо, сингари улуғ боболаримизнинг руҳлари ҳам хозир-нозирдир.

Бугунги кунда ҳам мухтарам Президентимиз томонидан Янги Ўзбекистонда янги рух билан бошланган улуғвор ишларда улуғ боболаримизнинг муборак рухлари хамиша қўллаб турсин.

REFERENCES

1. Маннопов, С., Каримов, А., Қурбонова, В., & Дилобар, Ж. (2022, February). THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF MUSIC. In *Archive of Conferences* (pp. 49-52).
2. Маннопов, С., Каримов, А., Қурбонова, В., & Дилобар, Ж. (2022, February). THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF MUSIC. In *Archive of Conferences* (pp. 49-52).
3. Маннопов, С. (2004). Uzbek folk music culture.(Study guide) Tashkent. *New Age Generation*.
4. Маннопов, С. (2018). Навобахш оҳанглар. Т.: *IJOD-PRESS* нашриёти.
5. Маннопов, С. У. Л. Т. О. Н. А. Л. И. (2004). Ўзбек халқ мусиқа маданияти. *Янги аср авлоди*.
6. Маннопов, С. (1852). Ходжи Абдулазиз Абдурасулов (1852-1936).
7. Abdusattorov, A. About Makom Melodies Adapted for Orchestra of Uzbek Folk Instruments. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 2(11), 28-30.
8. Turabova, S. K., & Juraeva, V. F. (2019). THE SOCIO-POLITICAL SIGNIFICANCE OF THE PHENOMENON SCIENTIFIC DISCUSSION IN THE DEVELOPMENT OF THINKING OF THE PEOPLES OF THE EAST. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(8), 168-174.
9. Turabova, S. K. (2019). Social importance of the discussion in the development of civil society. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(6), 260-266.
10. Kattakulovna, T. S. (2022, April). SCIENTIFIC DISCUSSIONS AS AN INNOVATIVE METHOD OF COGNITION. In *Conference Zone* (pp. 116-117).
11. Kurbanova, B., Khurshid, M., & Tokhirjon, S. (2022, May). THE ROLE AND IMPORTANCE OF A SYSTEMATIC APPROACH TO TEACHING IN THE FINE ARTS. In *Archive of Conferences* (pp. 105-107)
12. Мамазияев, Х. А. Ў. (2022). МАҚОМ САНЪАТИДА МУСИҚА ЧОЛҒУЛАРИНИНГ ТАДРИЖИ. *Science and innovation*, 1(С3), 7-14.